

UNIVERZITY V EPOŠE TZV. SPOLEČNOSTI VĚDĚNÍ¹⁾

Miloslav Petrusek

K dnešní době patří prohlubující se propast mezi informací a pravdou. Jsme zahlceni informacemi a ty mají povahu jakéhosi chmýří, které se volně přenáší z člověka na člověka, z počítače na počítač – avšak nemají v sobě žádnou existenciální závažnost. Zatímco pravda je to, za co ručíme, za co jsme ochotni a schopni něčím platit. Při různých příležitostech jsem říkal, jak si vážím toho, když někdo mohl získat tzv. systematické vzdělání. To je to vzdělání, nad nímž se nejvíc dnes ohrnuje nos a které se zdá být téměř školometské, nepotřebné a formální. Ale je to cosi, co je velmi dobrým základem čehokoliv dalšího. Pak se člověk může stát Dumasem, Václavem Černým a profesorem Wichterlem, může se stát originálním myslitelem, třeba Ladislavem Klímou. (Václav Havel, 2005²⁾)

Jestliže jsme se rozhodli, že budeme dnes uvažovat o poslání, roli a možnostech, ba perspektivách univerzit v epoše, která se sama označuje jako „společnost vědění“, pak nikoliv proto, abychom si formulovali úkol co nejsnazší – v jaké jiné společnosti než ve společnosti vědění přece může být role univerzit absolutně nezpochybnitelná? – ale proto, abychom se zamysleli nad problémy, které před nás takový model společnosti, pakliže mu vůbec něco v realitě odpovídá, s naléhavou důrazností klade. Elementárním a samozřejmým předpokladem každé úvahy o společnosti vědění (někteří autoři anglosaský termín *knowledge society* překládají také jako „znalostní společnost“³⁾) je teze, že každá společnost je na nějaké formě vědění založena a že společnosti se od sebe liší způsobem, jímž je vědění produkováno (tzn. zda např. v dané společnosti existuje institucionalizovaná věda), jak je distribuováno (tzn. zda v dané společnosti existuje více či méně otevřený systém vzdělávání) a konečně jak je aplikováno (zda

získanému vědění odpovídá nějaká oblast technických aplikací, jaká a jak rozvinutá).⁴⁾

Všechny společnosti v minulosti se – podle nejznámějšího propagátora termínu⁵⁾ „společnost vědění“ *Niko Stehra* (1994) – samy označovaly podle toho, které znaky lidských vztahů pokládaly za podstatné. Není proto nijak nesnadné pochopit, proč se společnost moderní a pozdně moderní označovala jako společnost vlastnictví a práce, pomineme-li poněkud jednostranná technologická a technicistní označení jako „společnost páry a parníh strojů“, společnost elektřiny a žárovky, případně společnost pásové výroby a automobilu.⁶⁾ Základní sociální vztahy a také podstata sociálního napětí ve společnostech stejně tak raného jako vyspělého kapitalismu spočívaly však zcela samozřejmě na práci a vlastnictví, dokonce přitvrdíme-li ve formulaci – na manuální práci a soukromém vlastnictví výrobních prostředků. Tuto ideu (v závislosti na podnětech zejména anglických klasických ekonomů) formuloval

¹⁾ Základem tohoto textu je přednáška proslovená na slavnostním shromáždění v Karolinu v Praze dne 7. dubna 2005 k 657. výročí založení Karlovy univerzity. Pro potřeby publikační je doplněna o odkazy na relevantní literaturu a mírně rozšířena o části z důvodů časových vypuštěné.

²⁾ *Václav Havel* v rozhovoru pro Hospodářské noviny *Expresidentství je doživotní funkce*, 15. dubna 2005.

³⁾ Pojem „knowledge society“ je překládán třemi způsoby: společnost vědění, společnost vzdělání a znalostní společnost. *Cílek* v nesmírně zajímavém souboru esejů ale mluví o „chytré společnosti“, v níž podstatnou část populace budou tvořit „chytrí lidé“, tj. „zjednodušeně řečeno – lidé za počítači“ (*Cílek, V., Makom. Kniha míst. Praha, Dokořán 2004*). *Cílkova* metafora „chytrých lidí“ je patrně míněna spíše ironicky, sociologickou relevanci nemá. Pěkný přehled teoretických východisek čtenář najde ve studii *Arnošta Veselého*, *Společnost vědění jako teoretický koncept*, in: *Sociologický časopis*, vol. 40, číslo 4, 2004, s. 447–468.

⁴⁾ Ačkoliv se koncept „společnosti vědění“ obvykle nedává do souvislosti s *Maxem Weberem*, je nepochybné, že *Weberovo* dokonalé porozumění tomu, jakou roli hraje při ustavení „racionálního kapitalismu“ moderní věda, je podstatné pro pochopení nejen „evropského zázraku“ (*E. Gellner*) vzniku kapitalismu, ale i vzniku „společnosti vědění“.

⁵⁾ Jednoznačně autorství termínu *Stehrovi* připsat nelze: byl použit již před ním *Danielem Bellem*, *Peterem Druckerem* a *Fritzem Machlupem*. *Stehr* jej však uvedl do obecného povědomí a učinil z něho tak říkajíc „vývěsní štít“ postmoderní společnosti zejména knihou *Knowledge Society*.

⁶⁾ *Frank Webster* hned v úvodu své zásadní práce *Theories of Information Societies* (2004, druhé anglické vydání vyšlo v roce 2002) uvádí tyto základní způsoby vymezení typů společnosti: technologický, ekonomický, vázaný na typ zaměstnanosti, prostorový a kulturní.

Marx již v proslulých Ekonomicko-filozofických rukopisech z roku 1844 takto: „veškeré bohatství se stalo průmyslovým bohatstvím, bohatstvím práce, a průmysl je dovršená práce... a průmyslový kapitál dovršenou objektivní podobou soukromého vlastnictví. Vidíme teď, jak také teprve soukromé vlastnictví může dovršit svou vládu nad člověkem a stát se v nejobecnější formě světodějnou silou... Ale protiklad nevlastnění a vlastnění je ještě protiklad indiferentní, nepostižený ve svém činném vztahu, ve svém niterném poměru, protiklad nepostižený ještě jako rozpor, pokud není pochopen jako protiklad kapitálu a práce“.⁷⁾ Nebude ani příliš velkou nadsázkou, povíme-li, že celý další vývoj (nejen duchovní, ale i socioekonomický) je vývojem, v němž se transformuje tato klasická marxovská relace, v němž se proměňuje vztah kapitálu a práce, v němž se proměňuje – a to je podstatné – povaha obou komponent marxovského schématu, totiž jak kapitálu, tak práce. *Marx* totiž postřehl přesně nejméně dvě věci: kapitál ve smyslu soukromého vlastnictví, jež je schopno produkovat „nadhodnotu“ (zisk), je specificky kapitalistickým fenoménem, je tedy vázáno na existenci moderní společnosti, a za druhé, kapitál není „věc“, ale sociální vztah. Především tento „vztahový“, „relační“ charakter kapitálu z něj činí sociologický (netoliko ekonomický) fenomén. Zatímco „proměna práce“ je viditelná a statisticko-ekonomicky, technologicky (a třebaš ergonomicky) postižitelná, proměna kapitálu a zejména vnitřní diferenciací kapitálu do několika forem, z nichž ekonomický kapitál je toliko jednou z nich, je výsledkem poměrně náročné nejprve empirické a potom abstrakční činnosti.

Soudobé vyspělé společnosti – a zdůrazněme s dostatečnou vehemencí – vyspělé společnosti postupně skutečně dospěly k objektivní proměně klasického kapitálu ztělesněného v materiálním vlastnictví („ekonomického kapitálu“) v kapitál vnitřně velmi diferencovaný. Zopakujme školské trivium, bude se hodit: nejprve⁸⁾ se proto začalo rozlišovat mezi kapitálem ekonomickým, ztělesněným obvykle v dis-

ponibilním vlastnictví, kapitálem sociálním, který vyjadřoval souhrn sociálně využitelných a použitelných společenských kontaktů⁹⁾ a konečně kapitálem symbolickým či kulturním, který byl reprezentován disponibilním věděním, získanou kvalifikací a dosaženým vzděláním.

Ekonomové kromě toto zavedli ještě tzv. lidský kapitál (human capital), jímž se původně rozuměl výrobní vklad kapitálu netoliko ve stroje a podniky, ale především do lidí, do „člověka“. V ekonomické teorii (i praxi) se efektivita lidského kapitálu měřila především srovnáním úrovně ekonomické návratnosti této investice od „klasických“ investic. Je přirozené, že tento proces, proces vzniku, růstu a investice do lidského kapitálu začíná v rodině a pokračuje ve škole a zejména na úrovni vyššího vzdělání.¹⁰⁾

Od poloviny 50. let se v západních společnostech začala prosazovat představa – zdůvodněná řadou empirických dat a teoreticky dobře podložená, že západ vstupuje do éry postindustriální, pro niž bude příznačný růst role vědění, zejména teoretického, tedy ústup role ekonomického kapitálu ve prospěch kapitálu symbolického, vzdělanostního, kulturního.

Jednu dobu – a není tak vzdálená – se zdálo, že růst role symbolického kapitálu je tak frapantní, že je možné mluvit i o tom, že dokonce tradiční formy moci a ovládnutí lidí, tedy politické a ekonomické nástroje manipulace člověkem, budou postupně – ale poměrně rychle nahrazeny symbolickou mocí. Není nesnadné pochopit, jakou roli v tomto procesu, v němž se tra-

⁷⁾ Srv. *Marx, K.*, Ekonomické-filozofické rukopisy z roku 1844, in: *Marx, K., Engels, B.*, Vybrané spisy, sv. 1, Praha, Svoboda 1976, s. 72–73.

⁸⁾ Geneze této diferenciací sem nepatří. Je nesporné, že za klasické se pokládá pojetí *Pierra Bourdieua*, který rozlišil především kapitál ekonomický a kulturní, když předtím, ve svých raných pracích, pracoval ještě s kapitálem jazykovým.

⁹⁾ V epoše tzv. reálného socialismu zejména v jeho prvních a závěrečných etapách hrál sociální kapitál, tedy síť disponibilních kontaktů, roli nesrovnatelně vyšší než ekonomický kapitál: ve své chudobě jsme si byli téměř rovni, lišili jsme se však sociálními sítěmi, do nichž jsme byli vpleteni.

¹⁰⁾ Teorii lidského kapitálu rozpracoval v polovině 60. let *Gary S. Becker* (Nobelova cena 1992), který vysvětluje difference v příjmech alespoň částečně návratností lidského kapitálu, který byl investován do vzdělání. Podobně ale i bída či chudoba se vysvětluje jako absence lidského kapitálu (lidsky řečeno: neochota či socializovaná neschopnost investovat lidský kapitál do vzdělání). Toto pojetí bylo přirozeně sociology kritizováno (či spíše korigováno) odkazem na to, že vrozené dispozice a rodinná výchova umožňují či znemožňují „nasazení“ (efektivní využití) lidského kapitálu na straně jedné a že návratnost lidského kapitálu může záviset na jiných faktorech než je vzdělání a osobní dispozice (teorie „sociálního filtru“) na straně druhé.

diční moc opřená o rozmanité formy násilí proměnila v měkkou, gumovou klec symbolické moci, která má povahu spíše svádění (*Jean Baudrillard*, který výslovně mluví o „společnosti založené na svádění“), hrála masová média. To všechno – a mnoho jiného nejen naznačovalo, ale dokazovalo, že společnost se pohybuje po jiné než *marxovské* trajektorii a že skutečně směřuje k tomu, aby se postupně základní sociální rozdíl mezi lidmi situoval nikoliv do oblasti disponibilního vlastnictví, majetku a jmění, ale do oblasti disponibilního vědění.

Je triviálním faktem konstatovat, že k tomuto procesu napomohl způsobem zcela nebyvalým rozvoj moderních výpočetních technologií, strojů a přístrojů zpracovávajících informace na straně jedné, a technik přenosu informací, jež se vyvinuly ve svém úhrnu v samostatný mediální svět, na straně druhé. Bylo by strašně krásné a pohodlné, kdybychom mohli setrvat na konstatování, že ekonomie tradičních a moderních společností spočívaly na materiální, případně přímo monetární ekonomii a že soudobé společnosti jsou založeny na kreativitě tvorby a využití informací. Ačkoliv tomu tak sice do značné míry je, první problém, který je sám o sobě netriviální, je již samo rozlišení informace a vědění – a ani v nejmenším nejde o definiční hrátky. Vůbec totiž nebylo náhodou, že se o soudobých vyspělých společnostech původně mluvilo spíše jako o „informačních společnostech“ než o společnostech vědění. *Manuel Castells* ve svém epochálním díle o informačním věku z roku 1996¹¹⁾ napsal, že „naše společnosti se budou stále více strukturovat kolem bipolární opozice mezi Sítí a Já“, mezi informační technologií a individuální identitou. Propast mezi nimi je však větší, než se zdá na první pohled a větší, než *Castells* připouštěl.

Zvykli jsme si, právě v našem univerzitním prostředí, na jisté bezpečné pojetí „vědění“, které vždycky představovalo určitý relativně stabilní korpus znalostí, specifickým způsobem uspořádaný a zejména permanentně podrobovaný měřidlům, jichž pro příslušnost jednotlivých částí – tvrzení, teorií, teoremů, axiomů, hypotéz, vět atd. k tomuto korpusu používala vědecká

komunita. Ona sama pak jako svrchovaný a autonomní orgán rozlišovala vědění vědecké od jiných forem poznání či vědění a zdá se, že je tomu tak dosud.¹²⁾ „Vědecké vědění“ mělo a nepochybně nadále stále ještě má určitá poměrně přesná pravidla, která však nejsou identická s pravidly pro tvorbu a užití informací. Informace jsou totiž – použijeme-li poměrně obvyklého vymezení – strukturovaná a formátovaná data, která nefungují dotud, dokud nejsou aktivizována, prakticky užita a jejichž existence je totálně závislá na existenci technologií, jimiž jsou tvořena nebo v nichž jsou uložena.¹³⁾ Nebo jinak a s jinými důrazy: zatímco vědění, jak mu tradičně rozumíme, tedy „vědecké vědění“, prochází náročnými verifikačními a falzifikačními procedurami, ale nepožaduje se přitom na něm, aby bezprostředně sociálně ekonomicky fungovalo, informace jsou z těchto procedur vyňaty a jejich praktické fungování je jejich existenční *conditio sine qua non*.

Existují velice skeptická, i když konec konců věcná vymezení toho, co informace je a v jakém kontextu je jí třeba rozumět. Například jeden z tvůrců kdysi vlivné „kontrakultury“ *Theodoro Roszak* napsal knížku pod příznačným názvem *Kult informace: Počítačový folklór a pravé umění myslet* (1986), v níž píše, že „informace má přičiň bezpečné neutrality. Je jednoduché nahromadit spoustu bezsporných faktů pro tento předpoklad. Ale taková nevinná příkrývka zakrývá velkolepou startovací dráhu pro politické záměry technokratů¹⁴⁾, kteří své pravé cíle nechťejí, nako-

¹¹⁾ Srv. *Castells, M.*, *The Information Age: Economy, Society and Culture*, 3 vol. Oxford, Blackwell 1996 (jednotlivé svazky se jmenují: sv. 1.: Vzestup společnosti sítí, sv. 2.: Moc identity a sv. 3.: Konec milénia).

¹²⁾ Tuto netriviální ideu, že vědecký poznatek není „odrazem reality“, ale především výsledkem „negociace“ uvnitř vědecké komunity formuloval poprvé důrazně *Thomas Kuhn* ve své paradigmatické revoluci, navazuje na tradici sociologie vědění. Na *Kuhna* pak naopak navázal silný program sociologie vědění (*Bloor, Latour* a další), kteří (navazující např. na výzkumy *Diany Craneové*) „negociační charakter“ a roli vědecké komunity v něm posílili.

¹³⁾ O tom podrobněji z pera matematika *Jaroslava Pokorného* ve skvělé přehledové studii *Věda, technologie a společnost v síťovém věku*. In: *Teorie vědy*, vol. XI, 2002, č. 1, str. 101–120. *Pokorný* se opírá o poněkud jinou „klasiku“, již je kniha *M. Poster*, *The Second Media Age*. Oxford, Blackwell 1995.

¹⁴⁾ Připomenu pouze, že celá kontrakulturní vzpoura (na níž se podílel i slavný *Herbert Marcuse*) se nesla ve znamení boje právě proti technokratickému diktátu: již v 60. letech se tak sice poněkud naivně, ale přece, demonstrovala rozmanitá nebezpečí „technokracie“ – nejen jako ekonomické „formy“, ale především jako „kulturní formace“.

je to možné, odhalovat. Takže – konec konců co máte vlastně proti informaci?“¹⁵⁾

Nebo ještě jinak – *Tom Stobnier* v knize *The Wealth of Information* (1996) píše: „Informace existuje. Aby existovala, nepotřebuje, aby byla recipována, vnímána, přijímána. Aby existovala, nevyžaduje, aby se jí rozumělo. Nežádá intelektuální úsilí, aby byla interpretována. Aby existovala, nemusí mít smysl. Prostě existuje.“¹⁶⁾

Tím není řečeno vůbec nic o pravdivosti či nepravdivosti informací, tím není devalvována její dominantní sociální role v pozdně moderní společnosti. Tím se pouze konstatuje, jak obrovsky narostl tlak na to, aby se vědecké vědění tak říkajíc vědomě rozdělilo na část, která žije podle pravidel vědy, a na část, která žije podle pravidel fungování informací. V běžné literatuře k tématu se mluví o „teoretickém vědění“ a někteří autoři jsou toho názoru, že „informační společnost“ je společností vědění právě proto, že na bázi teoretického vědění jsme schopni informace měřit, pořádat a využít. Teoretické vědění se v tomto pojetí vymezuje třemi rysy – je abstraktní (tzn. že se ke konkrétním situacím a problémům neváže přímo, ale zprostředkovaně), je generalizované, „zobecněné“ (tzn. že si uchovává význam i za hranicemi konkrétních okolností, jež vedly k jeho formulaci) a je kódováno na řadě velmi odlišných nosičů (knihy, počítačové systémy, výukové kurzy atd.). Již *Daniel Bell* ukázal, že moderní epocha (raný kapitalismus) se od postindustriální společnosti liší právě tím, že „pro přijímání rozhodnutí a pro řízení změn se stalo rozhodujícím teoretické vědění, dominance teorie nad empirismem a kodifikace vědění v abstraktní podobě symbolů, které (jak je tomu v každém axiomatickém systému) mohou být využity pro studium nejrozmanitějších oblastí zkušenosti“.¹⁷⁾ *Bell* v tomto kontextu (ale o mnoho desítek stran dále) rekonstruuje klasický spor – dodnes aktuální – mezi marxisty (v té době repre-

zentovanými *Johnem Bernalem*), kteří rozvíjeli klasickou marxistickou ideu, že vědění je „odpovědí na požadavky průmyslu“ (a vice versa), a neoweberovci (tak se *Bellovi* aspoň jeví), kteří hájili právo teoretického vědění na naprostou samostatnost. Proslulý teoretik vědy *Michael Polanyi* v odpovědi *Bernalovi* píše: „Musíme mít trvale na paměti, že podstata vědy spočívá v lásce k vědění a užitečnost našeho vědění by neměla být rozhodně prvořadým předmětem našeho zájmu. Musíme od společnosti žádat, aby měla úctu k vědě a podporovala ji jako vtělení našeho poznání a pouze poznání“.¹⁸⁾ Konsekvence tohoto postoje nejsou ani zdaleka triviální, nejde o prostou „autonomii vědění“, jde o zásadní věci – o svobodu bádání, o problém byrokratizace výzkumu a vědy, o kontrolu „výstupů“ mimovědeckým aparátem, o vyloučení politické intervence do vědy atd.

Tento *Bellův* sen, že totiž teoretické (tedy univerzitní) vědění se stane bází a modelem postindustriální společnosti jako společnosti vědění, se nenaplnil. Tendence provázat vědění s jeho aplikacemi, výzkum s byrokratickými strukturami, měřit výstupy „praktickou použitelností“, aplikabilitou, se nakonec prosadila. Ale neprosadila se jenom totalitární formou (à la *Lysenko* a manipulace vědním výzkumem v sovětském bloku), prosadila se jakousi analogií „svádění“, totiž vznikem ekonomiky založené na vědění (knowledge-based economies).¹⁹⁾ Z tohoto societálního vlaku se vystoupit nedá, je podoben globalizaci právě v tom, že jej nikdo vědomě nevytvořil, nenaplánoval, nezahájil, ale on „jede“, je nezastavitelný a naše teoretické vědění se mu musí přizpůsobit nebo... Nebo co vlastně?

V terminologii českého v Erlangenu působícího sociologa *Ilji Šrubáře* vědění samo se dělí na jakési „čisté vědění“, o němž rozhoduje vědecká komunita, a na vědění produktivně, tedy tržně a mediálně zhodnocené.²⁰⁾ Idea, která se kdysi spojovala s dílem

¹⁵⁾ Cit. podle *Webster, F.*, *Theories of Information Society*, London and New York 2002, s. 33.

¹⁶⁾ Tamtéž, str. 35.

¹⁷⁾ *Bell, D.*, *The Coming of Post-industrial Society*, cit. z rus. překl. Grjaduščjeje postindustrialnoje obščestvo: Opyt socialnogo prognozirovanija, Moskva, Academia 1999 (*Bellův* text je původně z roku 1973).

¹⁸⁾ Tamtéž, str. 545.

¹⁹⁾ Přehled koncepcí, ale i problémů v *Foray, D.*, *The Knowledge Society*, monografické číslo Intern. Social Science Journ., vol. 171, March 2002.

²⁰⁾ *Srv. Šrubář, I.*, *Paradoxy znalostní společnosti: Moderna po ztrátě alternativ*. In: *Konzolidace vládnutí*, Praha, Karolinum (Matfyzpress) 2002, 87 a násl.

tzv. *Richtova* týmu pro vědeckotechnickou revoluci²¹⁾, že se věda stává výrobní silou, je dnes součástí elementárního kánonu všech teoretiků postindustriální společnosti.

Německý sociolog *Niklas Luhmann* kdysi vytvořil vlivnou teorii, podle níž se v evolučním procesu ve společnosti diferencovaly relativně samostatné, autonomní subsystémy, zejména hospodářství, politika, právo, náboženství a věda, které fungují prostřednictvím specifických médií a liší se od sebe povahou binárních kódů, které je definují. Co znamená tato jen zdánlivě složitá úvaha? *Luhmann* chce mj. upozornit na to, že autonomnost jednotlivých subsystémů je pro fungování společnosti jako celku nesmírně důležitá a že průnik kódu jednoho systému do druhého může mít velice nepříjemné, protože neočekávané důsledky. Jde konkrétně o toto: hospodářský subsystém funguje prostřednictvím média peníze a na binárním kódu platba–neplacení, právo na médiu zákon a kódu právo–bezprávi, věda na médiu poznatek a kódu pravda–nepravda, politika na médiu moc a kódu mít–nemít atd. Pamatujeme si z nedávné doby, kdy všechny sociální subsystémy byly infikovány médiem moci a kódem mít moc nebo jí být zbaven a víme, jaké důsledky to mělo pro ekonomiku i vědu.

Společnost vědění se jevila *prima facie* jako společnost, v níž subsystém vědění s kódem pravda–nepravda prostoupí ostatní subsystémy. Tak chápe společnost vědění jiný německý sociolog, *Helmut Willke*: „Vědění neprodukuje a vědecky jej nevyužívá jen vědecký systém, ale takřka všechny funkční systémy společnosti vytvářejí a využívají vědění pro svou reprodukci. Stejně jako vědecký systém jsou na určité vědění odkázány i hospodářský, politický, právní a zdravotní systém, aby vůbec mohly fungovat“.²²⁾

Tato idylická vize našla nejen dost stoupenců, ale taky své vyjádření v socioekonomických teoriích.

Skutečnost, v níž žijeme, však ukazuje taky své stinné stránky, o nichž jsme povinni vědět. Subsystém vědění je totiž infikován, sociologicky se říká že je kolonizován, velice silně subsystémem ekonomickým. Ne že by tomu v minulosti tak nebylo – mezi věděním a ekonomickou efektivitou byla v moderních společnostech vždycky přímá úměrnost, dnes jde o něco jiného. Jde o tlak, který může vést až k tzv. eliminačním efektům, totiž k tomu, že z korpusu vědění bude vylučováno to, co nepřináší bezprostřední užitek z hlediska fungování jiného subsystému. To není akademická úvaha, to je skutečnost, které se nelze efektivně bránit. Slovy *Ilji Šrubaře* – věda nemůže držet krok s měnícími se požadavky tržně ekonomického systému ne proto, že nechce, ale proto, že by se musela vzdát sama sebe.

Domysleme tuto skutečnost ještě z jiného hlediska. Fakt, že rozvoj vědění a nástup informačního věku proměnil povahu ekonomického systému je nepochybný. Jeho důsledkem je ale taky to, že se proměnila všechna dosud platná a fungující pravidla, podle nichž se společnost strukturovala: rozhodující roli nehraje ani moc, ani vlastnictví, ani profesionální zařazení, ale vědění, disponibilní vědění. *Peter Drucker*, senior teorie postkapitalistické společnosti, ještě před nedávnem napsal optimistickou knihu s názvem *Nové skutečnosti*, v níž říká, že „těžiště ve výrobě se přesunuje z pracovníků manuálních na pracovníky intelektuální. V průběhu tohoto procesu vznikne mnohem více pracovních míst pro představitele středních vrstev, než kolik se jich uzavře jako zastaralých. Jinými slovy – k žádnému odcizení, natož k nějakému třídnímu boji nedojde, protože právě růst této vzdělané střední třídy to znemožní“.²³⁾ Podobně věstec konce dějin *Francis Fukuyama* říká, že „v rozvinutých zemích se bude sociální status člověka napříště určovat především a hlavně jeho vzděláním“²⁴⁾ a dokládá to faktem, že pro člověka,

²¹⁾ Jde o nejcitovanější a nepřekládanější českou společenskovědní knihu *Civilizace na rozcestí, Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha, Svoboda 1966. *Daniel Bell* *Richtovu* knihu nejen znal, ale rozsáhle ji rekapituluje, protože byl hluboce mravně dotčen tím, jak *Richta* s intelektuálním dědictvím svého týmu naložil po roce 1968.

²²⁾ *Willke, H.*, Společnost vědění. In: *Pongs, A.* (ed.), *V jaké společnosti vlastně žijeme?*, Praha, ISV 2000, s. 243.

²³⁾ *Srv. Drucker, P.*, *The New realities* (cit. podle *Postkapitalistická společnost*, Praha, Management Press 1993. K této knize napsal předmluvu zesnulý *Josef Vavroušek*, který v „postkapitalismu“ a společnosti vědění viděl alternativu k radikalismu tržní ekonomiky. *Peter Drucker* ve svém neskonalem optimismu uvažuje o „postinformační společnosti“ (v knize z roku 1994), když byl rok předtím právě v *Postkapitalistické společnosti* radikálně proklamoval postkapitalismus za „společnost vědění“ či „znalosti“.

²⁴⁾ *Fukuyama, F.*, *Konec dějin a poslední člověk*, Praha, Rybka Publishers 2002 (kap.10 *V zemi vzdělání*).

který má diplom solidní školy neexistují žádné vážné překážky jeho sociálního vzestupu.

To je obraz světa až idylicky čistojasný a koho může těšit více než ty, kteří mají při udělování prestižních diplomů dosti významné, ne-li rozhodující slovo? A přece – někteří velmi autoritativní vědci poukazují na to, že prestižní diplomy se stávají podmínkou nutnou, nikoliv však dostačující k sociálnímu vzestupu a další dodávají, že ani sféra, v níž se získává sociální prestiž a status, není ani zdaleka tak jednoznačně spjata s ideálem vzdělanostní společnosti, jak bychom chtěli věřit. Nezaštití ují se však pouze autoritami sociologickými, jimž se dá vytknout, že příliš informatice a problémům s ní spjatým, tedy zejména technické aplikaci vědeckého poznání, valně nerozumějí. Jeden z našich významných matematiků *Jaroslav Pokorný* na závěr zevrubné „informatické“ studie, v níž mimo jiné (řeceno na okraj) ukazuje, jak lze dosáhnout digitální nesmrtnosti, klade tyto znepokojivé otázky²⁵⁾:

- nezničí profese v informačních systémech a informačních technologiích více pracovních míst než jich vytvoří?
- budou lidé schopni se adaptovat na akceleraci růstu objemu poznatků, jež lze sice všechny uložit, ale nikoliv použít?
- nerozšíří se propast mezi industriálními či postindustriálními společnostmi přímo úměrně dostupnosti nových informačních technologií?
- nevznikne mezigenerační napětí a bariéra v důsledku přirozeně odlišné adaptability na nové technologie? a konečně
- nevytvoří se nový typ sociální nerovnosti podle principu vědění–nevědění?

Podle střízlivých odhadů se společnost vědění, pokud se perspektivně stabilizuje, bude členit na 20 % těch, kteří budou patřit k intelektuální elitě, na 60 % kvalifikovaných, nemanuálních, ale nekreativních obsluhovatelů technologických nástrojů a na 20 % těch, kteří nikdy nezvládnou přístupové cesty k tomu, aby

se stali byť jen pomocnými silami v informačně technologickém světě. Uvažme navíc, že tato diferenciací odpovídá v podstatě normálnímu rozložení intelektových dispozic v populaci, které se v důsledku žádné změny sociálně technologické struktury společnosti nemůže změnit. Nevznikne před našima očima společnost zvláštního druhu sociální nespravedlnosti, která může vést ke vzniku sociálních konfliktů, o jejichž povaze nemůžeme mít představu, protože s nimi lidstvo ani jiný živočišný druh nemá zatím zkušenost? Tuto poněkud pochmurnou vizi decentně popsal *Ulrich Beck*, který v knize *Riziková společnost*, o níž se někteří domnívají, že je nejlepší sociologickou knihou posledního čtvrtstoletí minulého tisíciletí, současně ale naznačuje pozitivní stránku tohoto jistě složitějšího procesu: uvolnění přímého vztahu vzdělání – povolání může vést a někdy již vede k tomu, že „nejbystřejší mladí lidé v dlouhodobé realitě vzdělávání nacházejí nový smysl, totiž vlastní hodnoty vzdělání samotného“.²⁶⁾ *Beck* – a nejen on – upozorňuje na onen zřetelný, ale nepominutelně nebezpečný, protože neznámý (strach z neznáma je přece antropologickou konstantou), rozvolněný vztah mezi vzděláváním a přípravou na konkrétní povolání. Za jisté lze pokládat pouze to, že kromě několika evidentních profesí, pro něž to neplatí, v naprosté většině budoucích povolání budou školsky získané vědomosti rychle zastarávat. Jak říká *Niko Stehr* – změně se sociální role zapominání: zapominání zastaralých poznatků bude prostě mentálně hygienickou podmínkou ukládání nových.

A co tedy univerzita? V situaci, kdy se mění společnost, jejíž je součástí, způsobem tak dramatickým, je nutné položit otázku – netvrdím, že zodpověditelnou – jakou strategii mají či mohou univerzity zvolit, aby adekvátně reagovaly na to, že bude třeba diplomů, ale nebude třeba konstantního korpusu trvalého vědění, že bude třeba otevřít brány, ale přitom zachovat jistou míru negativní selekce, že bude třeba respektovat jednotu tradiční vzdělanosti a enormního tlaku na praktickou využitelnost vědění, že bude třeba najít jednotu (řekněme to v dramatické zkratce) mezi tradicí, k níž se hlásíme a na níž chceme navazovat, a mezi společností, která pouta s touto tradicí stále viditelněji rozvazuje.

²⁵⁾ *Pokorný, J.*, tamtéž.

²⁶⁾ *Beck, U.*, *Riziková společnost*, Praha, Sociologické nakladatelství 2004, s. 248.

Zygmunt Bauman v *Individualizované společnosti* říká, že univerzity mají v tomto změněném světě na vybranou jen dvě strategie, protože žijeme ve světě, v němž věhlas – rozuměj vědecký a kulturní – byl vytlačen známostí. Mimochodem – toto rozlišení vědění a známosti (ve smyslu býtí o něčem informován ve smyslu „býtí prostě obeznámen“) – znal již Bell a tvrdě je odlišil od „skutečného vědění“. Uveďme historický příklad – Masaryk opravdu nesoupeřil ani s *Frištenským*, ani s *Emou Destinovou*, tím méně s *Kocourkovskými učiteli*, aby se stal „viditelným“. Dnes ale musejí univerzitní hodnostáři soutěžit se sportovci, popovými hvězdami, výherci loterií, ba bankovními lupiči a v tomto zápase mají jen malou šanci na výhru.

Dvě možné strategie jsou prosté a obě v principu nepřijatelné – ostatně – jak pro koho. První strategie je přizpůsobit se, přijmout tzv. nová pravidla hry a měřit univerzitní požadavky jasnými požadavky trhu: pojmát know how univerzit jako jednu z komodit. Nelze popřít, že mnozí akademičtí funkcionáři tuto strategii v hloubi duše akceptují a těší se, že z univerzity vznikne obchodní podnik – „tam, kde se dřív tušila hrozba, tuší lákavou příležitost“.²⁷⁾ Ostatně proslulý ekonom (nositel Nobelovy ceny) prof. *Becker* nám tuto strategii navrhoval již před více než deseti lety. Ta druhá stra-

tegie je přesně opačná – uzavřít se do sebe, stáhnout se z bezvýhodné situace trhu, na němž nemáme šanci, protože neprodáváme flexibilní vědění na jedno použití. Znamená to sice ztratit mnoho z tradiční významnosti, ale současně neztratit tvář a zachovat tradiční hodnoty²⁸⁾, které odolávají i tak mimořádnému tlaku, jímž je vědomí, že nemůžeme nabídnout vzdělání, které zaručuje celoživotní kariéru.

Společnost vědění bude společností, v níž se ale univerzitní vzdělání ani neztratí, ani nerozplyne v dým. Klade však na univerzity stejně mimořádné nároky jako bude klást stále více na své členy, kteří ještě nedomysleli, že vyspělá společnost není totéž jako společnost materiálně bohatá. Naším svrchovaně aktuálním úkolem je domyslet souvislosti a důsledky informačního věku, naším aktuálním problémem je proplout mezi Scyllou tržně ekonomické efemery a Charibdou nebezpečí zkosnatění univerzitní tradice. Je naším velkým štěstím, nadějí i perspektivou, že v tomto zápase o novou identitu ideje univerzity nejsme sami a že nám tento zápas nebyl mocensky vnucen.

²⁸⁾ Zde by bylo na místě rozvést myšlenky *Radima Palouše*, jehož představa tradiční univerzity nevytržené ze světového kontextu se zdála archaická a anachronická. Možná, že v perspektivě „společnosti vzdělání“ je to perspektiva sebezáchovná. Ba jediné možná.

²⁷⁾ *Bauman, Z.*, *Individualizovaná společnost*. Praha, Mladá fronta 2005, s. 147 a násl.

